

Kitabxanalarda büdcədənəkan maliyyələşdirmə mənbələri; kitabxana sahəsində fəndreyziq

Aygün Hüseynova

Mədəniyyət Nazirliyi Mədəniyyət üzrə Elmi-Metodiki və İxtisaslandırma Markazi
Təlim-tədris şöbəsinin Tədris proqramları sektorunun müdiri
E-mail: aygn@list.ru

Mədəniyyət həmişə xalqın ümumi sərvəti olmuşdur. Mədəniyyət xalqın yaddaşında qorunub saxlanılan nasilən-nasla ötürülsə də bu gün həll edilmiş vacib, arxa həllini tapmayan problemləri vardır. Müasir dövrdə dövlətin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri mədəniyyətin inkişafı və təminatıdır. Kitabxanalar tarixiyyə mədəniyyətin ayrılmaz tərkib hissəsi olmuşdur. Bu gün, demək olar ki, büdcədən maliyyələşdirilən kitabxanalar özünü maliyyələşdirmə yolu ilə dərsəndirir. Həmçinin kitabxanalar büdcədən maliyyələşdirmə qaydalarına gəlir gətirməyən sahələrdə və hazırda gündəmdəki əsas məsələ bütün mədəniyyət müəssisələrinə, o cümlədən, kitabxanalara büdcədənəkan maliyyə vəsaitlərini cəlb etmək, mədəniyyət biznesi, yaradıcı və mədəniyyət sənayesinin formalaşdırılması və inkişafıdır. Çünki bu sahə az sərmayə tələb edir və ahalının bütün təbəqələrinə təsir göstərən imkanlara malikdir.

Har bir mədəniyyət müəssisəsi qanunvericiliyə zidd olmayan üsul və vasitələrlə büdcədənəkan vəsait əldə edə bilər. Büdcədənəkan vəsait ciddi surətdə layınatı vəzifə xərclənilir. Dövlət büdcəsindən maliyyələşən kitabxanalarda büdcədənəkan vəsaitlərin mənbələrinə əsasən ödənişli mədəniyyət xidmətləri və hər hansı ödənişli fəaliyyətlərinin təşkildən, qanunvericiliyə zidd olmayan qrant, sponsorlardan və s. gələn vəsaitlər daxildir. Kitabxanalara daxil olan büdcədənəkan vəsaitlər Azərbaycan

Respublikası Büdcə qanunvericiliyinə uyğun həyata keçirilir. Əldə edilmiş vəsaitlər xüsusi hesaba köçürülür. İdarəetmənin maliyyəlik maddələr üzrə kitabxanalara ödənilməsinə təmin edir. Həmçinin büdcə qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada həmin vəsaitdən amaklaşılır, digər cəlb edilmiş şəxslərin amaklaşılma və digər ödənişlər verilir. Eyni zamanda büdcədənəkan fondlar formalaşır.

Qeyd etdiyim kimi, kitabxanalar büdcədənəkan cəlb edilən vəsaitin mənbələrinin biri də qanunvericiliyə zidd olmayan qrant, sponsorlardan gələn vəsaitlərdir, yəni başqa sözlə desək, kitabxanaların fəndreyziq fəaliyyəti. Fəndreyziqin cəmiyyətin müxtəlif sosial səhələrinə əlavə maliyyə və s. vəsaitlərin cəlb kimi də istifadə edilmişdir. Tarixə nəzər salsaq, əsasən də zeynəti fəndreyziqin artıq bir neçə minilliklərdən mövcudluğunu görürük. Hatta qədim Məcarstanda və Romada xalq kültüründən, əsasən, nəhəng amfiteatrlər tikmək, böyük banketlər vermək və olimpiya oyunlarını təşkil etmək üçün pul yığırdılar. Onu da qeyd etməliyəm ki, o dövrlərdə dini baxımdan da sitayiş məkanları tikmək və kasıblara kömək etmək, müharibə zamanlarında əsgərlərin yetim qalmış uşaqlarına yardım və s. məqsədlər üçün vəsait toplanmışdır. Ümumiyyətlə, fəndreyziqə müxtəlif məqsədlər baxımından tarixiyyə rast gəlmək olar.

Fəndreyziq – ingilis dilində "fundraising" – iki sözlük: maliyyə imkanları və artırmaq fədalərinin birləşməsindən ibarətdir. Fəndreyziq – fəaliyyətin təşkilatı və ya hər hansı bir layihənin həyata keçirilməsi üçün vəsaitlərin və digər resursların (insan, material, informasiya və s.) cəlb edilməsi prosessidir. Burada 1-ci qəndreyziq xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, qeyri-kommersiya təşkilatı qeyri-kommersiya layihəsi ilə cəlb etməlidir. İkincisi, bu layihədən gəlir əldə etməlidir.

Dünya miqyasında nəzər salsaq görərik ki, bu və ya digər ölkələr üçün fəndreyziq yənidir. Məsələn, Rusiya kimi nəhəng bir ölkədə fəndreyziqin 90-cı illərin ortalarında tətbiqinə başlanmışdır və əsasən də layihə fəndreyziqi daha çox investirlər cəlb etmişdir. Yəni toplanan vəsaitlər konkret layihəyə yönəldilir və layihədən də daha çox mənfəət əldə etmək mümkündür. Təassüf ki, Rusiyada potensial olmasına baxmayaraq, fəndreyziq geniş yayılmamışdır. Bu ölkədə fəndreyziqin dəyişməkdən Mədəniyyət Siyasəti İnsti-

tutunun adını çəkmək vacibdir. Həmin institut 2002-ci ildən fəaliyyətə başlamışdır. Yəni bu qurum ölkəmizdə mədəniyyət siyasətinə əlavə müxtəlif məsələlərə məşğul olur, müxtəlif problemləri həll edir və bir sıra mühüm məsələləri müzakirə edir. Eləcə də dövlət və cəmiyyət arasında əlaqələrin təmini qarşıvadaşmadan tədbirlər və konfranslar təşkil edir.

Tarixən dünya ölkələrində mədəniyyətin maliyyələşdirilməsinin roman, alman, ingilis, Amerika modelləri fərqləndirilir.

Roman modeli, əsasən, Fransa, İspaniya və İtaliya üçün xarakterikdir. Demək olar ki, bu ölkələrdə mədəniyyətin maliyyələşdirilməsinin əsas hissəsini dövlət öz üzünə götürür və maliyyələşdirməni mərkəzləşdirir. Bundan başqa, İtaliyada külməni tədbirlər yalnız hökumət təşkilatları və bəzi hallarda isə icazətə olan xüsusi adamlar təşkil edə bilər. Adəkçikan ölkələrdə mədəniyyətin dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsinin yüksək səviyyəsi öz mədəni irsinə hörmətlə yanaşmağın təzahürüdür. Fransada milli mədəniyyət dövlət tərəfindən XVI əsrdən etibarən dəstəklənməyə başlamışdır. Son məlumatlara görə də Fransada dövlət mədəniyyət müəssisələri 100 % xəzina hesabına maliyyələşdirilir. Ümumilikdə isə bu, mədəniyyət sahəsində bütün xərclərin 80 %-ni təşkil edir.

Mədəniyyətin maliyyələşdirilməsinin alman modeli isə əsasən Almaniya və Skandinaviya ölkələri: İsveç, Finlandiya, Norveç və Danimarka üçün xarakterikdir. Bu ölkələrdə inzibati təşkilat mərkəzi hökumət tərəfindən gəlir, lakin maliyyələşdirilmənin böyük hissəsi yerli büdcə, eləcə də müxtəlif müstəqil fondların hesabına. Yeni qrant dəstəyi ilə bağlıdır. Qrantlar isə bu fəaliyyəti həyata keçirmək hüququna malik təşkilatlar, eləcə də fiziki şəxslərə verilir bilər. Yerli qanunvericilikdəki fərqliliklərin səbəbindən onların təmin edilməsi mənzəqimləri və şərtləri ölkədə ölkəyə əhəmiyyəti dərəcədə fərqlənir. Almaniya tipi mədəniyyətə maliyyələşdirmə qrant dəstəyi müxtəlif ola bilər. Yəni bu ölkələrdə qrantlar, əsasən, konsertlərin və incəsənət sargilərinin təşkilatı üçün ayılır. Bəzi hallarda isə sahəni çıxışlar, film çəkilişləri və sairədən ötrü də nəzərdə tutulur.

İngilis modelinə görə isə Böyük Britaniyada mədəniyyətin maliyyələşdirilməsi Avropa mərkəzinə daxil olan digər ölkələrdən fərqlənir. İngilis modelində maliyyələşdirmə gəlir mənbələrinin şəxsləndirilməsinə əsaslanır. Yeni bizneslə hökumət mədəniyyət müəssisələrinə birgə

maliyyələşdirir. Bu təcrübə, əsasən, 30 il bundan əvvəl formalaşmışdır. Həmin dövrdə soyuq müharibənin ortalarında ifrat müdafiə xərcləri Marqaret Teçterin rəhbərlik etdiyi hökuməti məcbur etmiş ki, mədəniyyətin maliyyələşdirilməsinə kəssin. Bu baxımdan da idarəetməni yaxşılaşdırma və alternativ maliyyə mənbələri axtarışı mədəniyyət müəssisələri üçün həyat və ölüm məsələsinə çevrilmişdir. Mahz fəndreyziq təcrübəsi də bundan sonra mədəni sahənin ayrılmaz hissəsi oldu. Mədəniyyətə sponsorluq dövlətə sayırları birləşdirən korporasiyalı tərəfindən çox yayılmışdır. Belə ki, mədəniyyət layihələrinə ayrılan vəsait xüsusi vəsaitçi orqanların hesabına köçürülür. Həmin orqanların işinin mənası isə icmalı və özəl kapitalın köməyi ilə maliyyələşdirilməli mədəniyyət və incəsənət müəssisələri üçün maraqlı layihələri tapmaqdır.

Dünyada mədəniyyətin maliyyələşdirilməsi modelinin sonuncusu Amerikaya məxsusdur. Baxmayaraq ki, fəndreyziqin vətəni Amerikadır, yeni fəndreyziq müstəqil olaraq ABŞ-də yaranıb, amma bu o demək deyil ki, dövlət mədəniyyətin maliyyələşdirilməsindən tam kənarında qalıb. Bəliyyətim kimi, Amerikada mədəniyyət müəssisələrinin çoxu özəl, dövlət deyildir. Yeni Fransa, İtaliya və digər ölkələr kimi, Amerikada da mədəniyyət sahəsində birbaşa subsidiyalı yoxdur. Belkə də, bu, ondan irəliləyir ki, ABŞ Avropasaya qədər mədəniyyət sahəsində ənənələri malik deyildir. Lakin dövlət mədəniyyətin cəmiyyətdə əhəmiyyəti dənir vurğulayır. Amma birbaşa maliyyələşdirilməsinin olmaması saxavətlə ayrılan qrantlar vasitəsilə kompensasiya edilmişdir.

Bu gün fəndreyziq kitabxana sahəsi üçün tamamilə yeni istiqamətdir. Qeyd etmək yerinə düşər ki, ümumiyyətlə, fəndreyziq son illər Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrində təsis edilən Vətəndaş Cəmiyyəti Təşkilatlarının qarşılıqlı əsas problemlərdir. Yeni, əslində, bu təşkilatlar bir tərəfdən yerli hökumətin və siyasi qurumların maliyyə asılılığına düşmək istəmir, digər tərəfdən isə həmin ölkələrdə vətəndaş cəmiyyəti təşəbbüslərinə himayədarlıq etmək istəyən özəl qurumlar mövcud deyil. Belə qurumlar olsa belə onları reklam gəlirləri gətirən fəaliyyətləri dəstəkləməyə üstünlük verirlər. Vətəndaş Cəmiyyəti dövlət, bazar və əla ilə yanaşı, sosial strukturun dörd əsas komponentindən biridir. Onların vətəndaşların müxtəlif xarakterli istəklərini və arzularını, əqida və baxışlarını həyata keçirməsinə

təmin edən mexanizmlərni oynayırlar. Bu birliklər vasitəsilə insanların dövlətin və cəmiyyətin idarə edilməsində iştirakı, cəmiyyətin problemlərini müəyyən edir və onun aradan qaldırılmasına təşəbbüs göstərir, yeni ideyaları istehsal edir və cəmiyyətin inkişafına öz töhfələrini verir. Öz istəklərinə və məqsədlərinə uyğun olaraq insanlar hansı növ VCT-də birləşməyə və fəaliyyət göstərməyə qərar verməkdə sərbəst və müstəqildir.

Bu gün QHT-lər vətəndaş cəmiyyətinin önəmli bir hissəsini təşkil edir. Forma müxtəlifliyi və təşəbbüslərin rəqabətçiliyinə görə QHT-lər vətəndaşlar üçün daha geniş imkanlar açır. Onlar ölkənin ictimai-siyasi həyatında iştirak, öz fərdi və kollektiv məqsəd, istəklər və arzularını daha sərbəst şəkildə ifadə etmək və cəmiyyətin inkişafına töhfələrini vermək imkanları yaradır. Təsadüfi deyil ki, bir çox hallarda QHT-ləri məhz "inkişaf təşkilatları" kimi xarakterizə edirlər. Cəmiyyətin inkişafına motivasiyə olunmuş QHT-lər təhsil, sağlamlıq, ətraf mühit, insan hüquqları, gender bərabərliyi, sülh və demokratiya, sosial rifah və iqtisadi inkişaf, yoxsulluq məsələlərinə dair müxtəlif inkişaf proqramları həyata keçirirlər. QHT-lərin xarakterik xüsusiyyətləri könüllük, müstəqillik, gəlir götürməmək, qeyri-siyasilik, ümumi məqsəd – missiyanın olmasıdır.

QHT-lərin oynadığı rol, dəyişdiyi funksiyası, əsasən, ictimai xarakterlidir. Onlar öz məqsədlərinə çatmaq üçün tarixən formalaşmış iki istiqamətə fəaliyyət göstərirlər: 1) qayğı və rifahın artırılmasına yönəlmis fəaliyyətlər; 2) dəyişiklik və inkişaf yönümlü fəaliyyətlər.

Azərbaycan qanunvericiliyinə görə, QHT-lər fəaliyyət ərazisində yaşayışdakı kimi təsis oluna və fəaliyyət göstərə bilərlər:

1. Ümumazərbaycan – bəla QHT-lərin fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində şamil edilir.

2. Regional – bu cür QHT-lər Azərbaycan Respublikasının iki və ya artıq inzibati ərazi vahidində çalışa bilərlər.

3. Yerli – bəla QHT-lər bir inzibati vahid ərazisində fəaliyyət göstərirlər.

QHT-lərin mövcudluğu və davamlılığı bilavasitə onların yaxşı layihə təklifləri hazırlamaq qabiliyyətinə bağlıdır. Fəndreyzing məsələsinə onların iki fərqli mövqedən yanaşması mümkündür: aktiv və passiv. Bəzi QHT-lər əvvəlcə öz fəaliyyət sahələrini müəyyənləşdirib, məqsəd və mövzularını qəbul etdikdən sonra bu məqsədlərin reallaşmasına maliyyə ayıran donorların axtarışına çıxırlar. Bu halda QHT aktiv mövqedədir, yəni əgər onun məqsədləri bir donorun məqsədləri ilə uzlaşmazsa, başqa bir donora müraciət edəcək. Digər bir yanaşmada isə QHT-lər öncəli donorların ehtiyac və prioritetlərinə verir və tamamilə onların məqsəd və mövzularına köklənirlər. Nəticədə bütün strategiya donorun tələblərinə uyğunlaşdırılır və QHT sadəcə donor istəklərini icrasına çevrilir ki, bu halda passiv mövqe tutur. İlk baxışda passiv mövqe fəndreyzing baxımından sizə daha perspektivli görünə bilər. Ancaq çoxsaylı təcrübələr göstərir ki, QHT-lərin inkişafı üçün aktiv mövqedə durmaq daha doğrudur. Passiv mövqe yeni yaradılmış və inkişaf etməkdə istəyən QHT-lər üçün bir müddət (yətarli imic toplananaqəd) keçərli sayıla bilər.

Ümumiyyətlə, nəticə olaraq qeyd etmək istəyirəm ki, bu gün respublikamızda fəaliyyət göstərən kitabxanalar öz fəaliyyətlərində inkişaf yerlərdədir. Çalışmalıdır ki, onların kitabxanaları da müasir dövrün modern kitabxanaları kimi digər xarici ölkələrdə olan kitabxanalara inteqrasiya etsin, əməkdaşlıq sahəsində beynəlxalq əlaqələr qurulsun. Mədəniyyətimizin, mədəni irsimizin yaşadılması, nəsilən-nəslə çatdırılmasında, dünyada brend kimi tanınmasında kitabxanaların da rolu olmalıdır. Kitabxanalar bu işlərin həyata keçirilməsində təkca dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməni gözləməməlidir. Fəndreyzing üçün daim alternativ variantlar axtarışında olmalıdır. ♦

Ədəbiyyat:

1. Kitabxana menecmenti və onun hüquqi əsasları [Mətn] /X.Isməyilov // Kitabxanasənəsləşməsi və bibliografiya. 2004. - № 1 - S.15; 23.
2. Менеджмент формирования и учета библиотечных фондов: современный подход [Текст] : практическое пособие /ред. сов. О. О. Борисова [и др.]. – 300, [3] с.
3. Kitabxana-informasiya fəaliyyətinin marketing və menecmenti [Mətn] : dars vasitəsi /A.İ.Qurbanov, P.F.Kazimi, M. Ə. Məmmədov ; elmi red. A. A. Xələfov ; rəyçi K. İ. Aslan, Ş. İslamova ; Azərb. Resp. Təhsil Nazirliyi, Bakı Dövlət Un-ті. – Bakı: Mütərcim, 2012. – 207, [1] s.
4. Kitabxanalarda marketing və fəndreyzing fəaliyyəti [Mətn] : [metodik vəsait] /K. Ənvərqızı; elmi red. İ. Əliyeva- Kangarlı; AMEA, Mərkəzi Elmi Kitabxana, Bakı, "Nafta-Press", 2009, 140 s.
5. Фандрайзинг в сфере культуры/ Ю. П. Куликова //Культурология и искусствоведение №4 (8).-2012
6. <https://www.localist.com/blog/5-library-fundraising-tips-you-need-to-know/>
7. <http://www.techsoupforlibraries.org/blog/creative-fundraising-ideas-for-libraries>
8. http://www.library.ru/1/kb/books/usa_libraries/chapter4.php
9. <https://cyberleninka.ru/article/n/modeli-finansirovaniya-kultury/viewer>

Резюме

Статья посвящена привлечению внебюджетных финансовых и других ресурсов в развитие библиотек. Информация о различных формах финансирования культуры отражена в мировой практике. В то же время, в исследовании включена подробная информация о формах и методах сбора средств и практической деятельности организаций гражданского общества и в частности, неправительственных организаций в данной сфере.

Ключевые слова: внебюджетные фонды, сбор средств, Организации Гражданского Общества, Неправительственные Организации, модели финансирования.

Summary

The article deals with the attraction of out of budget funds and other resources to libraries funded from the state budget today. In this area, information on different models of culture financing is noted in world practice. At the same time, detailed information about the concept of fundraising, its history and the fundraising activities of civil society organizations and non-governmental organizations is also included.

Key words: out of budget funds, fundraising, Civil Society Organizations, Non-Governmental Organizations, financing models.